

Læringsmål

Når du har arbeidet med dette kapitlet, skal du kunne

- beskrive sammenhengen mellom språklyd og bokstav
- sammenlikne måten du snakker på, med måten du skriver på
- bruke reglene for staving på norsk
- bruke punktum, spørsmålstegn, utropstegn og komma riktig

3

Staving, lyd og tegn

Det finnes mennesker som har lagd sine egne skriveregler, eller det vi kaller rettskriving. Musikeren Ravi er et eksempel.

*Får nåru seter åp håret så blir jø åpsat,
å nåru slår ut håre blir jø slått ut,
når ale damer sier prate-prat,
så siteru bare å ser søt ut.*

Etter hvert som du arbeider med dette kapitlet, vil du se at det er gode grunner til at vanlig rettskriving skiller seg fra den Ravi bruker. Samtidig har Ravi tatt i bruk det viktigste prinsippet for staving i norsk, nemlig at skrivemåten bør ligge nærmest mulig uttalen vår.

Prinsipp: grunnregel

I teksten til Ravi blir det tydelig at bokstavenes oppgave er å stå for lyder vi bruker når vi snakker. Snakkingen vår er en strøm av lyder, og disse lydene kaller vi språklyder. En *språklyd* er den minste lille biten i språket, den som gjør at det er mulig å skille et ord fra et annet. Ta for eksempel det som skiller ordet *vinke* fra ordet *hinke*. V-lyden og h-lyden bestemmer hvilket ord vi har med å gjøre. Andre eksempler finner vi i lyden som skiller *sinke* fra *vinke* og *hinke* eller *sanke* fra *sinke*. V-lyden, h-lyden, s-lyden og a-lyden er ulike språklyder i disse ordene.

46 | Kapittel 3 Staving, lyd og tegn

Vokaler og konsonanter

Alle språk har både vokaler og konsonanter, men det er stor forskjell på fordelingen. For eksempel har arabisk bare tre vokaler. Bokstavene i alfabetet er altså tegn som står for språklydene. I norsk er det 29 tegn, 9 tegn for vokaler og 20 tegn for konsonanter.

Det var grekerne som fullt ut utviklet alfabetet med både konsonanter og vokaler, slik at vi ved å kombinere en håndfull tegn kan uttrykke i skrift absolutt alt mellom himmel og jord.

Diftonger

I tillegg til vokaler og konsonanter har vi diftongene ei, au, øy, ui, oi og ai. Vi har en diftong når to vokaler opptrer i én og samme stavelse, slik at de to vokalene høres ut som en lyd, for eksempel som i *stein*. I ordet *sjokoladeis* fordeler *e* og *i* seg over to stavelser, og dermed er det ikke diftong.

▲ Vår A kommer fra Romerrikets språk, som kalles latin. En gang i tiden sto A for aleph, som betyr «okse». Snur vi på A, ser vi at tegnet fortsatt er et oksehode.

► Piktogrammer er forenklete tegninger som symboliserer et ord, en ting eller et begrep.

F

Hvor kommer bokstavene fra?

Kunsten å skrive er omtrent fem tusen år gammel og oppsto mer eller mindre samtidig i Mesopotamia (nåværende Irak) og Egypt. Skriften begynte som bilder av ting, piktogrammer, men etter hvert kunne bildene også stå for en eller flere av lydene i ordet. Det ble komplisert. Men det var altså et annet folkeslag som tok skrittet helt over fra piktogrammer til alfabetet, det vil si skrift med bokstaver som står for lyder. Det var fønikerne, og dette skjedde ca. 1000 år f.Kr. De befant seg i det området som i dag er kyststripa i Syria. Kineserne har på sett og vis beholdt egypternes skrivemåte, og skal du lese en kinesisk avis, må du kunne forstå minst 3000 tegn.

OPPGAVER

- 1 a Gå gjennom alfabetet og si hvilke bokstaver som står for konsonanter, og hvilke som står for vokaler.
- b Det er tre flere vokal tegn i norsk enn i engelsk – hvilke tre er det?

- 2 Finn flere eksempler på ord med diftong.

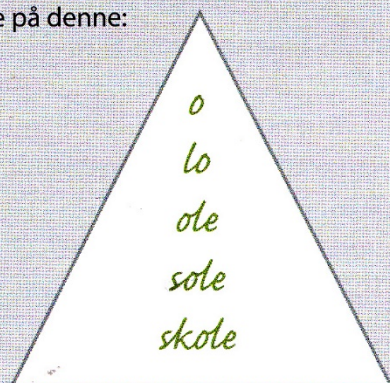
Bokstavleker

- 3 a Anagram. Anagrammer er omstokkede ord eller setninger. Et ord på fem bokstaver kan stokkes på hele 120 forskjellige måter, men bare noen få av dem blir gjenkjennelige ord, og mange lydkombinasjoner vil det være umulig å uttale.

I den neste oppgaven skal du føye til én og én bokstav i de åpne feltene. Bokstavene må stokkes om etter hvert for at de skal danne ord som passer i sammenhengen:

Det var — et tre at det satt — fugler og slåss om en mark. Det kom en — — — og det ble for — — — plass på grenen da alle forsøkte å — — — marken i stykker. Med ett fløy en av fuglene av gårde med marken, og da de andre fløy etter, ble det — — — — — .

- b Ordpyramide
Se på denne:

Prøv å lage liknende pyramider med utgangspunkt i én bokstav. Det er lov å endre rekkefølgen på bokstavene.

- c Ordvoodoo. Middelalderens magikere manet bort ting de ikke likte eller var redd for, ved å fjerne én og én bokstav fra navnet på fenomenet.

bjørn
jörn
ørn
ør
ø

Er du redd for prøver og slanger? Prøv å mane bort *prøve* og *slange* til det bare blir én bokstav igjen.

Klar for en utfordring?

- d Magiske firkanter. Dette er en kryssord-variant som går tilbake til oldtiden. Her skal ordene skrives både vannrett og loddrett. Her et par enkle eksempler. Jo lengre ord, jo vanskeligere blir det, naturligvis. Velg et ord på tre bokstaver og se om du klarer å få til ord i alle retninger slik som eksemplet med ris:

RIS
ISE
SEL

Og her er et eksempel på fire bokstaver:

LEVE
ESEL
VEPS
ELSK

TENK OVER

Hva kan være grunnen til at vi skriver like lyder så forskjellig?

Lydrett stavemåte: når bokstavene gjengir uttalen så nøyaktig som mulig

Grunnform: den ubøyde formen av ordet

Lydrett staving på norsk?

Det viktigste prinsippet for staving på norsk er at bokstavene skal gjengi lydene så nøyaktig som mulig. Dette prinsippet kaller vi *lydrett stavemåte*.

To andre prinsipper er også med på å bestemme stavemåten til ordene på norsk. Det ene er å la stavemåten likne på stavemåten i språket ordet kommer fra. For eksempel skriver vi *journalist* istedenfor lydrett *sjornalist*. Vi har lånt ordet fra fransk, og staving med *sj* ville gjøre at ordet ville virke uvant for mange. Det andre prinsippet er å la grunnformen av ordet, slik det skrives når det er ubøyd, likne på den bøyde formen av ordet. Vi skriver *ringte*, selv om vi sier *rinkte* fordi grunnformen er *ringe*.

Dyrenes språk

Vi skulle kanskje tro at dyrene snakker likt enten de er norske eller utenlandske, men det er slett ikke tilfellet. Se her på hvordan ulike språk skriver lydene til tre kjente dyr:

Gris: norsk: nøff, engelsk: oink-oink, fransk: groin-groin, tysk: grunz

Hund: norsk: voff-voff, tysk: wau, fransk: whoaf-whoaf, engelsk: bow-wow

Ku: norsk: mø, engelsk: moo-moo, tysk: muh, finsk: ammu

P

**IKKE LYDRETT
STAVEMÅTE**

Når stavemåten i norsk ikke er helt lydrett, kan det være for å vise grunnformen til ordet:

dags av dag
stivt av stiv
langt av lang

Det er *trygt* å være her
(av trygg).

Boka er *trykt*
(av å trykke)

Dagstur eller dakstur?

Det er mange eksempler på at vi skriver ord på en annen måte enn vi uttaler dem. Flere ord endrer også lyd når de bøyes. Hvorfor skriver vi *dagstur*, selv om vi uttaler med *ks*? Hvorfor skriver vi at det er *lavt* under taket, selv om vi uttaler med *ft*? Hvorfor skriver vi at huset er *stygt*, selv om vi uttaler med *kt*? Svaret er at det er et poeng å beholde den ubøyde formen av ordet, grunnformen, nemlig *dag*, *lav* og *stygg*, slik at vi lettere gjenkjenner ordene i bøyd form.

TENK OVER

Det er mange ord som skrives med bokstaver (lyder) som ikke uttales, men hvilke lyder som uttales, varierer i norske dialekter. I noen dialekter kan vi høre d-lyden i ord som *kald*.

hvilken – vilken	land – lann	kald – kall
kveld – kvell	veldig – veldi	huset – huse

Hvordan er det i din dialekt?

OPPGAVER

- 4 a Når vi snakker, trekker vi ofte lydene sammen. Her ser vi eksempler på osломål som er skrevet mest mulig lydrett ned uten å skille mellom ordene, altså slik det blir snakket. Hva betyr de egentlig?

Flånepumparia
Bøkkegirei
Snaruatta?
Skråppiantasje?
Næreværsjtjørt
Skra
Frikkerea?
Filsejemma
Jakkesetnpåråda

Skruværmeut
Dæveldevel
Jætittaetteræ
Manror
Fnisa
Tapræåblima
Duskjække
Dætiarem
Mæsjmæsjefæra

- b Prøv å skrive noen av setningene i oppgave a mest mulig lydrett på din egen dialekt.
c Finn noen uttrykk eller vendinger i din egen dialekt som du prøver å skrive mest mulig lydrett.

- 5 Finn riktig stavemåte:

Jeg tren__te penger, men da jeg rin__te banken, var den sten__t.

Det er sa__t og te__t mye vi__tig om dø__straff.

De snakket la__t sammen mens de drakk sa__t.

▲ De satt på bussen og kysset mens de ble skyssset til skolen.

Flere bokstaver for samme lyd

Sj-lyden

Det finnes språklyder i norsk som vi ikke har egne bokstavtegn for. Et eksempel er sj-lyden. Den skrives på veldig mange forskjellige måter, de vanligste er *sj*, *skj* og *sk*: *sjakk*, *skjørt* og *ski*. Sj-lyden kan også skrives på andre måter, blant annet med *j* og *g*: *journalist* og *gelé*. En del av ordene vi uttaler med sj-lyd, er låneord fra andre språk: *sjanse*, *sjartertur* og *sjampo*.

Kj-lyden

Et annet eksempel på en språklyd i norsk uten egen bokstav er kj-lyden. Den kan skrives med *k*, *kj* eller *tj*: *kino*, *kjole*, *tjern*. En gammel regel sier at *j* ikke kommer foran *i*, *y* og *ei*. Det stemmer bare delvis med sj-lyden, men stemmer det bedre med kj-lyden? Ja, med to unntak: *kjip* og *kjei*. Dette er to slangord som er kommet inn i norsk språk i nyere tid.

J-lyden

Stavingen er ikke alltid lydrett selv om vi har en bokstav for akkurat den lyden det gjelder. Et eksempel er j-lyden. Den kan også skrives med *g*, *gj*, *hj* eller *lj*: *geit*, *gjespe*, *hjem*, *ljå*. Som nevnt er det flere ting enn lyden som bestemmer stavemåten. Ofte bestemmer historien bak ordene. *Hjem* kommer fra det norrøne ordet *heimr*, og *gjemme* kommer fra det norrøne *geyma*. Svært mange ord har en stavemåte som på denne måten røper hvor de kommer fra.

F

En del barn og unge bruker sj-lyden istedenfor kj-lyden i en del ord. Da blir f. eks. skinn og kinn, skylling og kylling uttalt på samme måte. Det er altså kj-lyden som faller bort. Kj-lyden har ikke alltid eksistert i norsk, og noen mener at den er på vei bort igjen. Her er flere eksempler på ord som kan få samme uttale: *skjære – kjære, kjede – skjede, skjenne – kjenne, kjefta – skjefte, kjønn – skjønn*.

I tidligere tider ble alle lydene i et ord som *skjold* uttalt med tydelig s-k-j.
I noen dialekter blir *skj* fortsatt uttalt med alle lydene i enkelte ord.

TENK OVER

Hvordan uttaler du *her*,
der, *er* og *hver* i din
dialekt?

Æ-lyden

Æ-lyden skrives både med e og æ: *Det er ærlig talt mye som kunne vært verre her i verden.*

Æ-lyden er litt vrien: Æ-lyden skrives for det meste med e, men kommer æ-lyden foran en enkelt r, blir det æ: *bære, være, skjære, kjære, trær*. Kommer det en konsonant etter r-en, blir det e: *fjern, jern, terning, kjerring, verden*. Men: Hvis vi lager nye ord av ord med æ, beholder vi æ-en selv om det komme ny konsonant etter r, f. eks. *ærlig* som kommer fra *ære*. Vi kaller *ære* for grunnform.

Enkelte ord uttales gjerne med e selv om de skrives med æ. Slike ord har ofte en grunnform med å: *våpen – væpne*.

En del korte ord som slutter på r, får e: *her, der, er, hver*. Disse ordene kan ha litt forskjellig uttale i ulike dialekter.

Å-lyden

Å-lyden skrives med både å og o. Lang å-lyd gir staving med å, og kort å-lyd gir staving med o: *Ormen åt opp flotte folk med kåpe*.

Hva så med den korte å-lyden i *blått*? Blått er en bøydd form av *blå* og beholder derfor å. Det plagsomme lille dyret *flått* har et navn som er i slekt med ordet *flå*, som kan bety både «flat» og «løsmunnet», eller kanskje vi kan kalle det «stor i kjeften», jf. *flåkjeftet*.

Det er altså en del unntak fra regelen: *åtte, ånd, når, doven, tog* og flere til.

O-lyden

O-lyden skrives med o og u:

Han sukket tungt da han bar kofferten inn på rommet som luktet vondt.

▲ Å i Lofoten har antakelig Norges korteste stedsnavn.

52 | Kapittel 3 Staving, lyd og tegn

OPPGAVER

- 6 Hvordan skrives sj-lyden her?
 _okolade, _inke, _elé (desserten),
 _ære, _ow, _ournalist, _æfer,
 _ampinjong, _alusi, _ebne, _ikane,
 _angle, _ip, _iraff, _inn, _egg, _eni,
 mar_ in_niør, _y (på himmelen), _y (saus),
 ny_errig, _ello, _eriff
- 7 Hvordan skrives kj-lyden her? Pass på to steder!
 _ineser, _ole, _erring, _irke, _yst,
 _emi, _ede, _ylling, be_ymring,
 _ern (vann), _erne, _ino, _uefem,
 _ysse, _eitet, _ip, _ei (slangord for jente),
 _ære (svart, klebrig masse), _ære (noen man
 er glad i).
- 8 Hvordan skrives j-lyden her?
 _yllen, _øre, _elm, _å, _eit,
 _erne (i hodet) _erne, _ul (sykkel),
 _eld, _ome, _erte, _errig, _eipe.
- 9 Her kommer en del ord som skrives enten
 med e eller æ.
 h_rske, v_rne, skj_rm, gj_rde, forr_der,
 kj_rring, h_verk, gj_rne, trykksv_rte,
 v_rre, f_rre, skoh_l, f_l, vr_le, fj_rn,
 v_pne, v_rden
- 10 Hva er forskjellen på *veske* og *væske*, *kjele* og
kjæle, *sed* og *sæd*, *ætt* og *ett*, *her* og *hær*?
- 11 Hva er forskjellen på *vært*, *hvert*, *vert*, *verdt*?
- 12 Prøv deg fram med å-lyden i oppgaven her:
 Sv_geren v_r l_vet å k_mme på f_rik_l
 den t_lvte kl_kka _tte hvis han slapp å
 s_ve _ver blant r_ttene på den r_tne
 l_ven.
- 13 Hva er forskjellen på: *vått* og *vott*, *håv* og *hov*,
skrått og *skrott*, *slått* og *slott*, *godt* og *gått*?
- 14 Finn riktig bokstav for o-lyden.
 Han kl_nket på piano, d_nket på tromme,
 og tutet på tr_mpet.
 B_ksa hang nedpå r_mpa.
 Det er l_mpent å pr_mpe og
 d_mt å j_kse.
 _ngene ville ha l_mpe med s_kker.

Konsonantsammensetning

TENK OVER

Noen ganger er det lett
 å snuble i lydene i
 norsk, selv om de følger
 vanlige regler: Si fort tre
 ganger: *Blå føflekk* eller
toppfotball eller
tommelfingerregel.

Alle språk har sine regler for hvordan lydene kan settes sammen.
 Noen språk har konsonantsammensetninger som er umulige i norsk.
 I Europa finnes stedsnavnene *Brno*, *Krk* og *Gdansk* (Tsjeckia, Kroatia
 og Polen). Norsk kan ha tre konsonanter i *framlyd*, det vil si først i
 ordet, som i *språk*, og fire i *utlyd*, altså sist i ordet, som i *barskt*. I
innlyd, det vil si inni ord, kan det være en del konsonanter etter
 hverandre som i disse eksemplene:

hingstvrinsk, *angstskrik*, *blekksprut*.

▲ Hvis det er vanskelig å vite om en vokal er lang eller kort, så husk at en lang vokal kan gjøres enda lengre: Nora skreeeeek fordi hun ble fylt av skrekk.

Framlyd: språklyder først i ordet

Innlyd: språklyder inne i ordet

Utlyd: språklyder på slutten av ordet

S er den språklyden som kan ha flest ulike konsonanter etter seg.

Det går an å ha mange vokaler etter hverandre også. Se på dette ordet med bare én konsonant: *saueøye*.

Det finnes ett substantiv i norsk som bare består av én lyd, nemlig vokalen å. Det betyr «liten elv».

Noen lydkombinasjoner fungerer bra i innlyd eller i utlyd, men ikke i framlyd. Eksempel: pt. Vi kan si *døpt*, men norske ord begynner vanligvis ikke med pt. I ordbøkene kan vi likevel finne noen ord som begynner med pt. Et norsk lydord for å få hester til å stoppe skrives innimellom *ptro*. Språklyden t må i framlyd i norsk brukes med j, v eller r – *tjene*, *tverr*, *trang*, men finnes i andre kombinasjoner i importerte ord – *tsunami*.

Ingen norske ord slutter med *h*, *j*, eller *kj*. Ellers kan norske ord slutte med alle andre lyder.

Dobbeltkonsonant

Hva er forskjellen på *hat* og *hatt*? Og hva med *tak* og *takk*? Jo, du legger nok merke til at det er antallet t-er og k-er. Men egentlig er forskjellen om ordene har kort eller lang vokal. Det er ikke noe eget tegn for å markere lang eller kort vokal i norsk, isteden bruker vi enkel eller dobbel konsonant etter vokalen. Enkelte andre språk viser at

54 | Kapittel 3 Staving, lyd og tegn

P

KONSONANTSAMMENSETNING

På norsk kan vi skrive *stol* og *spark*, men ikke *sdol*, *sbark*. Alle språk har regler for hvordan lydene kan settes sammen. Her er noen eksempler på lydkombinasjoner som fungerer i framlyd på norsk.

s kan stå sammen slik: *st, sp, sk, sn, sm, sv, sl*

f kan stå sammen slik: *fn, fj, fl, fr*

k kan stå sammen slik: *kn, kv, kl, kr*

P

ENKEL OG DOBBELT KONSONANT**Konsonantene viser lengden på vokalen**

Vi bruker enkel konsonant for å vise lang vokal og dobbel konsonant for å vise kort vokal på norsk: *pen* – *penn*.

Men: Det er aldri dobbel m i slutten av ord. Det heter: *rom*, *klem* osv.

Dobbeltkonsonant forenkles når ny konsonant kommer til ved bøyning av ordene

Men: Vi beholder to konsonanter hvis ordet ellers kan misforståes.

Eksempel: *spiss* – *spisst*.

Vi beholder to konsonanter ved en del sammensatte ord: *sannhet*, *rettskriving*, *fjelltopp*, *mannskap*, *trolldom*.

vokalen er lang ved at man setter to like vokaler etter hverandre, for eksempel bruker finsk to vokaler etter hverandre når vokalen er lang.

En del ord uttales likevel med kort vokal selv om det ikke er dobbeltkonsonant etter: *rom*, *klem*, *lam*, *sum*, *kam*, *rem*, *dem*, men også korte ord som *den*, *for*, *hvis*, *kan*, *men*, *til*, *vil*, *at* og flere til.

Forenkling av dobbeltkonsonant

Vi skriver: *gammel*, men *gamle*, *sykkel*, men *sykle*, *dømme*, men *dømte*.

OPPGAVER

15 Her kommer en del eksempler på konsonantkombinasjoner som er mulige i framlyd i norsk. Finn ord som begynner på disse lydkombinasjonene:

sm, fn, tv, pj, pr, kv, kn, bj, bl, gn, gl, mj, vr

16 Klar for en utfordring?

Se på lista av konsonantsammensetninger ovenfor. Er det mulig at ord på norsk kan ha en av disse konsonantkombinasjonene i utlyd?

17 Skriv inn ordet med -t:

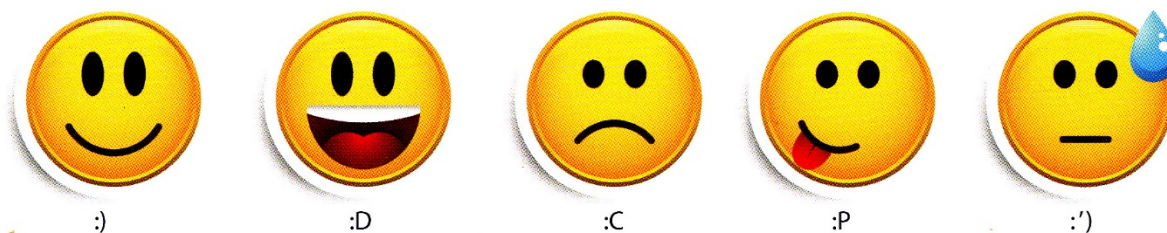
full _____, kalle _____, viss _____,
trygg _____, fylle _____, stygg _____

18 Skriv disse verbene om til fortid (preteritum):

falle _____, vite _____, venne _____,
smelle _____, tenne _____

19 Skriv disse ordene med -ning, -het, -dom, -skap, -sel

Erstatt(e) - _____, mann- _____, viss- _____,
beslutt(e)- _____, troll- _____, redd- _____,
venn- _____

▲ Tegn kan også brukes til å lage ulike smilefjes.

Bruk tegn!

I tekster i middelalderen kom ordene og setningene i en eneste lang strøm uten noen skille tegn. Det ble selvsagt tungt og vanskelig å lese. Tegnene ble satt inn for å skape lesbarhet, men i tillegg skaper tegnene rytme og tonefall. Vi løfter for eksempel tonen ved spørsmål, og vi senker som regel tonen ved punktum. Tegnene gjør skriften mer levende.

TENK OVER

Punktum, spørsmålstegn og utropstegn kaller vi *store skille-tegn*. Hva er grunnen til det, tror du?

Punktum (.)

Punktum bruker vi når det skal være en kort stopp i teksten. Som regel blir det for få punktum i tekster når vi skriver. Ikke vær redd for å sette punktum der det er på sin plass med en liten pause. Husk å bruke stor bokstav etter punktum.

Spørsmålstegn (?)

Spørsmålstegnet kommer etter direkte spørsmål: *Hva heter du? Jeg heter Karsten, og hva heter du?* Men det er ikke spørsmålstegn etter indirekte spørsmål: *Karsten spurte om hva hun het.* Av og til kommer spørsmålet inni en setning. Da blir det slik: *Vil du bli med meg på kino?* spurte Karsten.

Utropstegn (!)

Utropstegn brukes (selvsagt) ved utrop: *Hei der! Stopp! Hurra!* Utropstegn brukes også for å vise følelse: *Det kan du da ikke mene! Er du gal! Den var fin!* Det er stor bokstav ved ny setning etter utropstegn, men ikke i setninger som dette: *Kom hit! ropte rektor.*

Det er fristende å sette mange utropstegn etter hverandre for å vise ekstra sterke følelser, men det er ikke nødvendig. Ett utropstegn holder!

▲ Biblioteket i Alexandria var det største biblioteket i antikken. Det ble bygd opp igjen og åpnet i 2001. Bibliotekets granittfasade er utsmykket med all verdens skriftegn utført av den norske billedkunstneren Jorunn Sannes.

Komma (,)

Vi setter komma der det skal være en liten pause. Komma skaper et lite pusterom i lesingen i tillegg til å gjøre teksten klar og entydig. De fleste kommareglene er enkle. Det skal være komma i disse tilfellene:

- Ved oppramsing
Per, Pål og Espen pakket snippesken og la av gårde til kongsgården.
- Foran men
Hunden bjeffer, men biter ikke.
- Etter tiltaleord, replikker, svarord
Jacob, kom hit! Ja vel, svarte han.
- Ved tillegg
*Mannen, han med sleik og bart, kom bort til henne.
Jeg vil ha noe å drikke, helst en cola.*
- Komma mellom setninger
Det som står mellom to store skilletegn (punktum, spørsmålstegn og utropstegn), kalles *ytringer*. En ytring kan bestå av flere setninger. Vi bruker komma for å skape orden mellom setningene i en ytring.

Komma mellom setninger markerer en ørliten pause, og hvis vi øver litt på det, går det i mange tilfeller an å høre hvor det skal være komma. Vi må i tillegg vite noe om setninger for å plassere komma på rett sted:

Komma mellom setninger som er bundet sammen med *og*, *eller*, *men*, *for*:
Han turte ikke snakke til henne, og hun turte ikke snakke til han heller.

Var det han som var sjenert, **eller** var det hun som virket avvisende?
Hun visste ikke helt hva hun syntes om han, **men** hun likte smilet hans.
Han våget ikke helt å stole på henne, **for** han hadde sett henne smile
til Karsten.

Merk: Det er alltid komma foran men, selv om det ikke er en full
setning etterpå: *Han er liten, men sterk.*

Setninger som begynner med *at, om, som, da, hvis, fordi, mens,*
får komma etter seg. Slike setninger kaller vi leddsetninger,
og de er alltid en del av en større setning.

At hun var helt nydelig, var helt tydelig.

Om han noen gang kom til å snakke til henne, var heller usikkert.

Jenta **som** han drømte om, hadde mørkt, langt hår.

Da hun rettet blikket mot han, rødmet han.

Hvis han bare hadde hatt en god replikk, kunne han kanskje ha
imponert henne.

Fordi han ikke klarte å få fram et ord, ble det ganske flaut det hele.

Mens de sto der, begynte det å regne.

Anførselstegn (« ») og replikkstrek (–)

For direkte sitat i fortellinger kan du bruke anførselstegn:

«Takk for i dag og les godt på leksene», sa læreren.

Men du kan også bruke replikkstrek (tankestrek):

– Takk for i dag og les godt på leksene, sa læreren.

Anførselstegn brukes når du gjengir kilder i saktekster:

Sigurd Surpomp skrev følgende i Aftenposten 12.12.: «Folk har ikke
humoristisk sans lenger.» Det må jeg si meg totalt uenig i.

Anførselstegn bruker vi ved titler på noveller, fortellinger og dikt:

«En ganske alminnelig flue av middels størrelse» handler om ...

Anførselstegn kan vi bruke ved spesielle ord eller hvis vi vil vri litt
på meningen i et ord: Fyren der borte er helt «kokkeliko».

Hun er «grei» liksom!

58 | Kapittel 3 Staving, lyd og tegn

OPPGAVER

- 20 Sett inn punktum og stor bokstav i denne teksten:

latter er ypperlig trening for muskulaturen i ansiktet den strammer opp ansiktet og gjør ansiktsuttrykket levende økt blodtilførsel gir næring og ekstra glød til ansiktet i tillegg virker et smilende ansikt både lykkeligere og mer tiltrekkende

- 21 Sett inn spørsmålstegn der det skal være i setningene nedenfor. Husk at det skal være stor bokstav hvis det begynner en ny setning etter spørsmålstegnet, ellers ikke.

Skal du på avslutningsfesten ja, svarte hun.

Har du slåss med gressklipperen nei, jeg har vært hos frisøren.

Hun lurte på om han kom på avslutningsfesten men det ville han ikke svare på.

Han lurte på hvor hun bodde hun sa at det kunne hun ikke fortelle.

Elsker du meg spurte hun håpefullt.

- 22 Hvor skal vi sette komma her?

Den nye læreren var pen men han kunne ikke så mye.

Gud bor tipper jeg i himmelen.

Jeg er dypt rørt sa bolledeigen.

Jeg vil ikke ha den maten men den!

Kom deg av gårde din somlepave!

Fugl fisk fårikål eller frikadeller til middag.

Spis mer frukt sa Dracula han beit i adamseplet.

- 23 Sett inn komma og få denne setningen til ikke å handle om kannibalisme:

Vi skal spise Karsten før vi går videre.

- 24 Hvor skal det være komma i disse setningene:

Han likte å synge og hun likte å danse.

Han sa at han hatet sushi og at han elsket taco.

Han sa at han hatet sushi og elsket taco.

At han hatet sushi og elsket taco var noe alle visste.

Da jeg var elleve år begynte jeg med regulering.

Fordi tennene sto skjevt måtte jeg ha tannregulering.

Den dukken som lillesøster ønsket seg fikk hun aldri.

Når ulykken er ute er det best å være inne.

Hvis jeg var deg ville jeg heller vært meg.

- 25 I teksten nedenfor får du bruk for det meste av det du har lært om tegnsetting. Her trengs det i tillegg til punktum og komma et spørsmålstegn (?), et utropstegn (!) og anførselstegn («...»).

Skrinet med det rare i

det var en gang en liten gutt som gikk på en vei da han hadde gått et stykke fant han et skrin det er visst noe riktig rart i det skrinet sa han ved seg selv men hvordan han snudde og vendte på det var han ikke god for å få det opp det er nok noe riktig rart det tenkte han

▲ Skrinet med det rare i, illustrert av Otto Sinding.

men da han hadde gått et stykke til fant han en liten nøkkel så ble han trett og satte seg ned og så tenkte han det skulle være moro om nøkkelen passet til skrinet for et lite nøkkelhull var det på det så tok han den lille nøkkelen opp av lommen sin først blåste han i nøkkelpipen og så blåste han i nøkkelhullet så satte han nøkkelen i nøkkelhullet og vred rundt knepp sa det i låsen og da han tok i lokket var skrinet åpent men kan du gjette hva som lå i skrinet det var en kalverumpe og hadde kalverumpa vært lengre hadde eventyret vært lengre også

Fra Asbjørnsen og Moe: *Samlede eventyr*. Første bind (utgave fra 1982)

26 Skriv et kort lite eventyr på en halv side som starter med «Det var en gang ...» og slutter med «Snipp, snapp snute, så var eventyret ute». Legg inn replikker. Replikkene skal du gjengi med ditt eget talemål, men i resten av eventyret bruker du vanlig rettskriving. Når du har skrevet et førsteutkast, bytter du fortelling med en skrivevenn. Les og kommenter hverandres tekster og sjekk om dere har klart å skrive både nært deres eget talemål og med riktig rettskriving. Husk at når det gjelder å gjengi talemålet, er det ikke noen nøyaktig fasit. Bruk rådene fra skrivevennen din og skriv en endelig versjon. Pass nøye på tegnsettingen!

Replikkene trenger ikke stå i anførselstegn, du kan bruke *replikkstrek*: – Det var da svært så fort tida gikk!

- 27 a** Hvilke konsonantlyder byr på spesielle vanskeligheter når vi staver på norsk?
- b** Hvilke vokallyder byr på spesielle vanskeligheter når vi staver på norsk?
- c** På norsk er det lov å stave *service* som *sørvis*, *guide* som *gaid* og *juice* som *jus*. Hvilket prinsipp er det som følges helt ut hvis vi velger den siste skrivemåten av disse ordene?
- d** Hvorfor tror du vi har x, c, q med i alfabetet når vi klarer å uttrykke de samme lydene med andre bokstaver?
- e** Hvis vi får lyst til å lage et helt nytt ord, kan vi lage et ord som *spunk*, men vi kan ikke lage ord som *sdrik* eller *sgrik*. Hvorfor?
- f** Fortell en liten historie eller en vits til sidemannen din. Han eller hun skriver etterpå ned historien, og deretter går dere sammen gjennom teksten og sjekker at alle nødvendige tegn er på plass.

P

SJEKKLISTE FOR STAVING MED LYD OG TEGN PÅ NORSK

Når du lurer på hvordan du skal stokke bokstaver, tegn og lyder når du skriver, kan du bruke denne sjekklista til hjelp:

1 Start med lyddrett stavemåte:

La bokstavene gjengi uttalen så nøyaktig som mulig.

2 Husk unntak fra lyddrett stavemåte hvis:

- **Kommer ordet fra et annet språk?** → Da kan stavemåten likne språket ordet kommer fra (journalist istedenfor sjornalist)
- **Er ordet bøyd?** → Da kan stavemåten likne på ordets ubøyde form, grunnformen (ringte istedenfor rinkte)

3 Husk noen like språklyder som kan skrives forskjellig:

På grunn av de to unntakene fra lyddrett stavemåte staves noen språklyder som er like, på forskjellig måte:

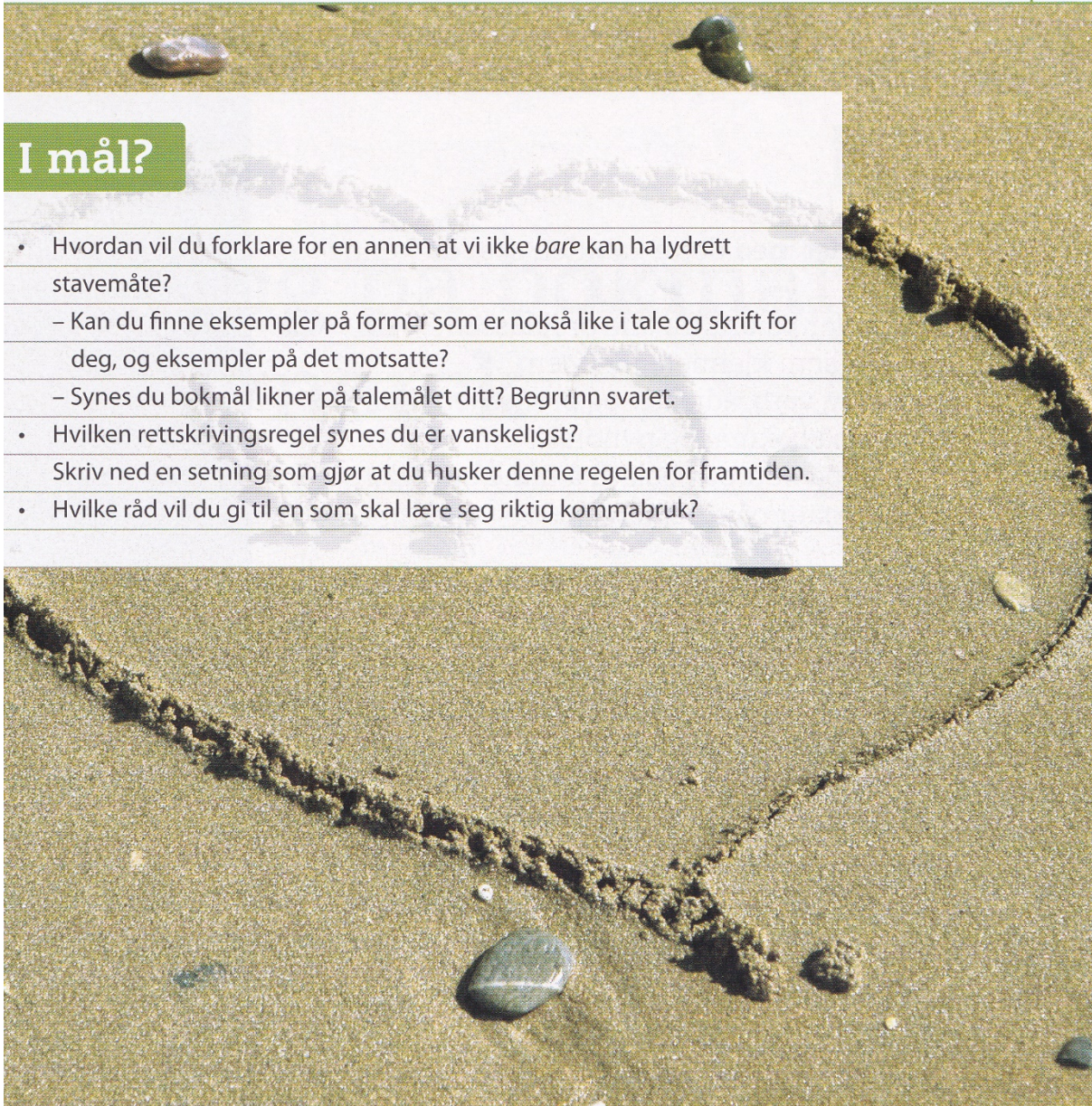
- **Sj-lyden** kan skrives med sj, skj, sk, sh, g, sch, j, c, ch, sgj.
- **Kj-lyden** kan skrives med k, kj, tj.
- **J-lyden** skrives for det meste med j eller gj. Foran i, y og ei skrives j-lyden med g.
- **Æ-lyden:**
 - Det blir æ foran en enkel r: *kjære, sær, fjær, hær.*
 - Det blir e foran r + konsonant: *fjern, terning, verden, kjerring.*
 - Men: *ærlig, vært, lært, svært.* Grunnformen bestemmer: *ære, være, lære, svær.*
- **Å-lyden:** Lang å-lyd skrives med å og kort med o: *flåte* (lang), *flott* (kort).
- **O-lyden:**
 - Kort o-lyd skrives som oftest med o: *vond.*
 - Foran k + konsonant, ng og nk er det u: *bukk, drukne, sukker, ung, blunk.*
 - Det blir oftest u foran m: *dum, lumpen,* men her er det unntak, som *rom* og flere.

4 Skal det være én eller to like konsonanter?

- **Konsonantene viser lengden på vokalen:**
Enkel konsonant viser lang vokal, og dobbel konsonant viser kort vokal på norsk: *pen* – *penn.*
- Dobbeltkonsonant forenkles når ny konsonant kommer til ved bøyning av ordene.
 - Men: Vi beholder to konsonanter hvis ordet ellers kan misforstås: *spiss* – *spisst.*
 - Og: Vi beholder to konsonanter ved en del sammensatte ord: *sannhet, rettskriving, fjelltopp, mannskap, trolldom.*

5 Kort huskeliste for tegnsetting:

- **Punktum (.)** lager en kort stopp – bør brukes for at ikke setningene skal bli for lange.
- **Komma (,)** ved oppramsing, foran *men*, etter tiltaleord, replikker og svarord, ved tillegg og mellom setninger.
- **Spørsmålstegn (?)** etter direkte spørsmål.
- **Utropstegn (!)** ved utrop – ett om gangen holder!

I mål?

- Hvordan vil du forklare for en annen at vi ikke *bare* kan ha lydrett stavemåte?
 - Kan du finne eksempler på former som er nokså like i tale og skrift for deg, og eksempler på det motsatte?
 - Synes du bokmål likner på talemålet ditt? Begrunn svaret.
- Hvilken rettskrivingsregel synes du er vanskeligst?
Skriv ned en setning som gjør at du husker denne regelen for framtiden.
- Hvilke råd vil du gi til en som skal lære seg riktig kommabruk?

PÅ NETT

På elevnettstedet finner du følgende ressurser til dette kapitlet:

- Læringsplakatene
- Kapittelquiz
- Digitale oppgaver

www.lokus.no/direkte/fabel/

LOKUS